

Bijlage VMBO-GL en TL
2019

tijdvak 1

Fries CSE GL en TL

Tekstboekje

Heit fan ús mem

Yn de simmer fan 2016 wie der in grutte oersjocheksposysje fan Gerhardus Adema, byldhouwer en skilder. Dêrby wurke Tresoar¹⁾ gear mei it Frysk Lânboumuseum en it Histoarysk Sintrum Ljouwert.

(1) Gerhardus Jan Adema (1898-1981) is benammen bekend wurden as de makker fan Us Mem, nei alle gedachten it bekendste stânbyld fan Fryslân. Dat byld stiet tsjintwurdich oan it begjin fan de Harnzerstrjitwei yn Ljouwert. Adema waard berne yn Frjentsjer. Syn talint foar it skilderjen en byldhouwen manifestearre him al op jonge leeftiid, mar syn heit, dy't skuonmakker wie, stjoerde him nei de ambachtsskoalle om it skildersfak te learen. Hy gie yn Ljouwert oan it wurk as ferversfeint en begûn letter in eigen bedriuw. Njonken syn gewoan wurk as hûsferver gong er fierder mei skilderjen en byldhouwen. Hy makke nochal wat bylden foar roomske tsjerken yn Fryslân. Hy hat lykwols nea de stap set nei in fulltime keunstnerskip.

(2) Adema skildere in soad portretten en lânskippen, mar hy waard spesjalist yn it skilderjen fan hynders. Fan dat sjenre hat hy hûnderten makke. Adema restaurearre ek in soad âlde en skansearre skilderijen. Wassenbergh, de eardere direkteur fan it Fries Museum, besoarge him in protte opdrachten. De bylden dy't er makke, binne tige ferskillend fan aard en ûnderwerp. Sa makke hy in plakette fan Geert Aeilco Wumkes, fan 1924 oant 1940 de direkteur fan de Provinsjale Biblioteek, fan pryster en heechlearaar Titus Brandsma en fan renêssânseskriuwer Gysbert Japicx. Adema wenne it grutste part

fan syn libben yn Ljouwert oan de Huzumerleane. Yn syn wurkpleats wie net allinne it ferversbedriuw fêstige, mar dêr waard ek it artistike skilder- en byldhouwurk dien. As der snie lei yn de Huzumerleane stiene dêr soms hiel keunstsinnige sniepoppen.

(3) It bekendste wurk fan Adema is it stânbyld fan Us Mem. Adema hie al yn 1949 it idee om in stânbyld te meitsjen fan de ideale Fryske ko. "Yn Rio de Janeiro stiet in stânbyld fan in ko. En no soe ik sa graach sa'n byld meitsje fan in ideale Fryske ko. Wêrom soene wy yn ús feeprovinsje, op it Stasjonsplein yn de haadstêd soks net delsette? Ik haw sa'n ideaal eksimplaar op it each en ik haw fan mynhear Wassenaar (fan it Stamboek) al tastimming krigen om dy ôfmjittingen te nimmen. Wannear't der ris in opdracht komt om dy ko del te setten... Ja dat moast dochs eins mooglik wêze."

(4) Yn 1954 waard de dream fan Adema werklikheid. In groep feefokkers en feehannelers naam it inisjatyf om oan it jubilearjende Friesch Rundvee Stamboek (F.R.S.), dat 75 jier bestie, in stânbyld oan te bieden. It F.R.S. wie doe noch fêstige oan it Suderplein en dêr hat it byld oant 1989 stien. Fanwegen it tanimmende autoferkear moast it ferhúzje.

(5) By it meitsjen fan Us Mem wiene de opdrachtjouwers hiel belutsen en

se priizgen benammen harren eigen
ko oan as model. De kij Evertje 45 en
Atke 13 fan feehanneler Haije Nicolai
80 stiene model. Adema moast foar dit
karwei in gruttere wurkpleats hierre.
Hy wurke mei klaai fan de
stienbakkerij Schenkenschans by
Ljouwert. De klaai waard plakt op in
85 bonkerak fan balken en hinnegaas. It
te flugge útdrûgjen fan de klaai wie in
probleem dat opfongen waard troch
de bern fan Adema, dy't it byld yn
wurding mei de blommespuit wiet
90 hâlde moasten.
(6) Nettsjinsteande dy assistinsje wie
it hâlden en kearen om it byld yntakt
te hâlden. Der foelen wolris stikken
ôf. Ta beslút is fan it byld yn klaai in
95 brúnzen ôfjitsel makke. It byld is 125
prosint grutter as de kij werklik
wiene. Adema fielde him bot ferbûn

mei syn skepping. As Us Mem
bekladde waard – en dat barde
100 geregeld – gie er der hinne mei
doeken en terpentyn om it skjin te
meitsjen.

(7) Us Mem fertsjintwurdiget de
bloei perioade fan it klassike
105 swartbûnte Fryske fee. Dit type ko
wie yn earste ynstânsje fokt foar de
molkeproduksje, mar wie dêrnjonken
ek in goede fleisleveransier. Tsjint-
wurdich kenne wy in oar type ko, de
110 Frisian Holsteins. Dy binne net
allinne grutter fan uterlik, mar harren
molkeproduksje is ek flink grutter. It
byld krige al gau de namme Us Mem.
Dy namme wie ôflaat fan in oar
115 stânbyld, fan steedhâlder Willem
Lodewijk by it stedhûs fan Ljouwert,
dat al de namme Us Heit hie.

naar: Siem van der Woude, Letterhoeke 2016-1

noot 1 Tresoar is it Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum, fêstige yn Ljouwert.

Tekst 2

De seefrou

In doarp dat moardzjen yn 't sin kriget as in seemearmin yn in fisknet fertize rekket, in man dy't tsjûge is fan syn eigen begraffenis, in foks dy't him skammet en mei in hongेरige mage op pylgerreis nei Rome ta giet. It binne in pear fan de ûnderwerpen dy't oan de oarder komme yn *De seefrou*.

(1) Mindert Wijnstra fan Warns is al jierren warber as ferhaleferteller. Yn 1997 kaam der ûnder de titel *It kweade wiif fan Hylpen* al ris in boek mei folksferhalen fan syn hân út. Dêryn hie er sechstich ferhalen by elkoar brocht dy't op ien of oare manier wer werom te finen binne yn it lânskip of yn in doarp. Yn 2014 wie it Dam Jaarsmajier – it wie hûndert jier lyn dat de ferneamde samler fan folksferhalen út Eastermar berne waard – en waard Wijnstra troch Tresoar frege om as kadoboek in soartgelikense samling te meitsjen. By eintsjebeslút is it oars útpakt. (2) It folksferhaal kaam yn 1979 op Wijnstra syn paad. Ferhalesamler Ype Poortinga frege him oft er by de presintaasje fan *De ring fan it ljocht* – it earste yn in rige fan sân mânske boeken mei folksferhalen – wat foarlêze woe. In jier letter – by de presintaasje fan *It gouden skaakspul* – frege Poortinga him om gjin ferhalen foar te lêzen, mar om se te fertellen. It wie it begjin fan in karriêre as ferhaleferteller dy't oant de dei fan hjoed duorret. (3) Dy kear learde er de ferhalen folslein út 'e holle, wat er die wie mear deklamearje as fertelle. Mar doe fernaam er wol al daliks dat fertellen mear mooglikheden jout as foarlêzen. “Kinst de hannen en fuotten, it hiele lichem brûke om dy út te drukken. En ast echt fertelst, ast dyn eigen

wurden brûkst en it ferhaal op dyn eigen manier opboust, kinst it hielendal nei dyn eigen hân sette. Ik stean it leafst tusken de minsken. Ik sjoch se oan en sprek se oan.” (4) It repertoire fan Wijnstra waard linkendewei grutter, hy ferdjippe him ek mear yn de eftergrûnen fan it folksferhaal. Ien fan de dingen dy't er learde, wie dat ferhalen dy't yn earste ynstânsje typysk Frysk lykje, faak ek yn oare lannen foarkomme. “Nim *It pealtsje fan Easterlittens*, oer in skuonmakker dy't yn in dream te hearren kriget dat er nei Amsterdam ta moat om it lok te sykjen. Dêr kriget er fan in swalker te hearren dat it lok yn Easterlittens leit. Dat ferhaal is net allinne bekend út Noard-Dútslân, mar ek as Joadske, as Japanske en sels as Yndiaanske fertelling.” (5) It is neffens Wijnstra net wierskynlik dat sa'n ferhaal de hiele wrâld oer gien is. Wat mear yn 'e reden leit is dat sokke ferhalen op ûnderskate plakken ûntsteane om't se in utering foarmje fan in universeel ferlet fan treast en fertrouwen of om't se it ûnbegryplike ferklearje. “Ferhalen joegen de minsken fet op in wrâld dy't se net begriepen. Dat jildt ek foar de grutte religieuze ferhalen, dy't faak yn mear godstsjinsten opdûke. Yn dy folksferhalen sitte in protte eleminten – demoanen, heksen, reuzen, wûnderdokters en de dea as persoan

75 – dy't de tsjerke op in stuit ôfsward
hat, mar dy't noch wol yn it
folksleauwen hingjen bleaun binne.”
(6) Mar de folksferhalen wiene der ek
om de minsken te fermeitsjen en om
80 se efkes fan de deistige ellinde fan
earmoede en bealgjen te befrijen.
Neffens Wijnstra hie it dêrmei
deselde funksjes as it kabaret fan
hjoed-de-dei. “Efkes laitsje om de
85 dominy, de kastielhear en de oare
gesachsdraggers. Efkes sjen litte dat
dat ek gewoane minsken binne mei
deselde tekoartkommingen as
elkenien. In folksferhaal rint altyd
90 goed ôf en as in heareboer en in feint
it tsjin elkoar opnimme dan lûkt de
feint altyd oan it langste ein.”
(7) Doe't Tresoar him frege om in
ferfolch op *It kweade wiif fan Hylpen*
95 te skriuwen, hat er dat wol efkes yn
him omgean litten, mar by
eintsjebeslút hat er in hiel oar boek
makke mei eigen ferhalen. “Nije

folksferhalen kinst net skriuwe – in
100 folksferhaal is oraal oerlevere – mar
nije ferhalen skriuwe mei eleminten
út folksferhalen kin wol. Ik haw in
oantal fan dy eleminten nommen –
demoanen, wite wiven, trije bruorren
105 mei in opdracht, bisten, ensafuort-
hinne – en my ôffrege: hoe kin men
dêr in hjoeddeisk ferhaal fan meitsje?
Hoe kin ik de duvel yngripe litte yn it
libben fan minsken fan no? Wat soe
110 der barre as no in seemearmin oan-
spielt op in eilân?”
(8) Dat hjoeddeiske karakter hat er
lykwols net konsekwint tapast. Yn it
foarste plak om't folksferhalen meast
115 tiidleas binne, mar ek om't de moder-
ne tiid en it folksferhaal net altyd
likegoed by elkoar passe. “In
seemearmin dy't oanspielt soe
fuortendaliks nei Naturalis brocht
120 wurde en der soenen daliks filmkes
op Youtube ferskine.”

naar: Sietse de Vries, Leeuwarder Courant, 12 september 2014

Elektryske fyts

(1) Ik haw twa hynders. In hiel moaie leave pony en in prachtich Frysk hynder. Dat hâldt my wol dwaande, mar ik kom eins mear froulju tsjin op de hynstesport as manlju en dat fyn ik nuver. Ik sjoch graach nei searjes as *Vikings* en *Outlander*. No wit ik fansels wol dat soks bot romanti-searre is, mar manlju sieten doe al mear op hynders as tsjintwurdich. Yn in kilt of in harnas en dat mei ik wol lije. Yn 'e midsiuwen dronken se in protte bier omdat it wetter faak sa'n minne kwaliteit hie en wat dat oanbe-
15 langet wie in hynder as ferfiermiddel grif handich. Ast smoar op sa'n bist sitten giest en it oprêde koest om der ûnderweis net ôf te kukeljen, dan wie de kâns grut dat er út himsels wol nei
20 hûs ta rûn.

(2) Hynders binne net mear nedich as ferfiermiddel, mar mear foar de hobby en de wille. Dochs giet de bân tusken minske en hynder safier tebek dat it net sa nuver is dat wy der gjin ôfstân fan dwaan kinne. Sy sprekke bliuwend oan en men is nea útleard. Mar ik begryp net wêrom't men amper mear in man op in hynder
30 tsjinkomt en ik tink dat ik lang om let wit hoe't dat komt. Se hawwe fansels yn it ferline safolle kilometers op dy bisten makke om te reizgjen of te fjochtsjen dat se der no wol klear mei
35 binne. Sjoch, yn sokke tiden wiene de froulju meastal thús by de bern wylst de manlju skoften op 'en paad wiene yn waar en wyn. En ik tink dat dat stikje noch yn it DNA sit, dat
40 hawwe se noch net fergetten mei as

gefolch dat se no leaver op in elektryske fyts sitte.

(3) Ik kaam fan 'e wike wer in pear tsjin: jonge keardels op in elektryske
45 fyts. En wier, it is gjin gesicht. Ik haw alris sein dat ik net safolle op haw mei hurdfytsers, mar dat komt troch harren arrogânsje. Sokken kinne de dyk sa klaime en binne altyd hastich, yn waar en wyn. Soene dat dan de ridders en Fikingen fan eartiids west hawwe? Mar no mei in stiel
50 hynder? Ik frege it my ôf doe't ik mei de hûnen rûn en dy suertsjes op dy elektryske fytsen tsjinkaam. Moaie fytstaskes efterop en dêr giene se hinne. Neat foar my. Ik soe graach ris in stoere keardel op in Frysk hynder
60 tsjinkomme wolle, mar dy treft men ornaris allinnich noch mar op Netflix.

(4) Net alle midsiuwske tradysjes binne ferlern gien, want bier sûpe, dat kinne de measten noch wol! It bier smakket noch altyd as fan âlds, al liket dronken fytse my dreger ta as dronken op in hynder sitte. De fyts slingeret omraak wylst sa'n hynder der neat om jout. Mar in fyts skyt net
70 alle dagen in kroade fol en hat ek gjin eigen wil... alhoewol't der al huzen ôfbrând binne omdat de akku's ûnder it opladen yn de brân flein binne. Histoaryske figueren lyk as Lancelot
75 kamen grif net mear by as se yn ús tiid telâne komme soene. Mar mannen mei elektryske fytsen... lûk jim neat fan my oan en fyts de wide wrâld yn! Ik bin ek mar in skriuwster
80 mei in grutte fantasy..., en gelokkich haw ik in abonnemint op Netflix.

naar: Hilda Talsma, www.omropfryslan.nl, 30 juni 2017

Tekst 4

Altyd foar de wyn

(1) Minsken op in e-bike fynt se mar suertsjes, foaral manlju op sa'n ding dêr knapt se sa op ôf! Dy wurden lies ik in skoftke lyn yn in column fan in
5 bekende Fries. No bin ik gjin man, mar ik fielde my wol in bytsje oan-sprutsen. Ik bin nammentlik sa'n 'suertsje' op in e-bike, mar earlik sein ken ik my hielendal net werom yn dat
10 profyl. Ik fyn mysels bêst stoer en skamje my net foar myn elektryske foarkar! Krekt oarsom: ik fyn e-fytsen machtich moai.

(2) Waarmte, kjeld, hurde wyn of in
15 snjitterke rein, ik maal der net mear om! Ik flean de wrâld út en ik haw altiten foar de wyn. Underweis sjoch ik fan alles, fûgels dy't sweve op 'e termyk, moaie wolkeloften, berms fol
20 mei wylde blommen of in mûske dat de dyk oerstekt, dat binne fan dy

dingen dêr't ik fan genietsje kin. As automobilist giet men der oan foarby. Ik fyn it hearlik sa lekker yn de frisse
25 bûtenlucht te wêzen en de wyn troch it hier te fielen. Meditaasjeskursussen, yoga of mindfulness, ik haw der gjin ferlet fan. Lit my mar lekker traapje. Ik fyts my de kop leech.

30 Boppedat, alles wat ik fytsendewei dwaan kin, dêr lit ik tsjintwurdich de auto foar stean en dat is no wer hartstikke goed foar it miljeu.

(3) Ik fyn dan ek dat ik hiel goed
35 dwaande bin! Al fytsendewei ferbrûk ik gjin fossile brânstof en stjit dus ek gjin skealike gassen út. Yn stee fan my in suertsje te neamen fyn ik dat ik eins wol in skouderklopke fertsjinne
40 haw. Minsken dy't foar eltse hoannestap de auto pakke dat binne pas suertsjes!

naar: Ypie Haitsma-Bakker, ypieblogt.blogspot.com, 7 augustus 2017

De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de vermelde bronnen.

Het College voor Toetsen en Examens is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.